

**BİR MEVLANA MESNEVİSİNİN BUHARA'DA YAPILAN
ESKİ TÜRKMENÇE ÇEVİRİSİ, ÇEVİRİCİSİ VE ARAŞTIRMACISI****AN OLD TURKMEN TRANSLATION OF MESNEVI (POEM
MADE UP OF RHYMED COUPLETS, EACH COUPLET BEING OF
A DIFFERENT RHYME) WHICH WAS DONE IN BUKHARA,
TRANSLATOR AND RESEARCHER**

*Muratgeldi SÖYEGOV**

Özet:

Çalışma kapsamında Farsça orijinalı ve Eski Türkmençe çevirisi yazma hâlinde Türkmenistan İlimler Akademisinin Millî Golyazmalar Enstitüsünde saklanmakta olan (Envanter E 45 ve Envanter E 3344) Mevlana Muhammet Celaleddin Rumi'nin (1207-1273) bir mesnevisi değerlendirilmiştir. 208 satırdan oluşan bu mesneviyi değişik adlarla tanınmış meşhur Türkmen şeyhi ve şairi Niyazkulu Niyazî (ölüm yılı hicri 1236 miladi 1820 veya 1821) Buhara'da Farsçadan Türkmençeye çevirmiştir. Çeviri yazması ise 1920'li yılların sonlarında döneminin önde gelen edebiyat bilgini ve yazarı Abdulhekim Kulmuhammedov (ölüm yılı 1931) tarafından şimdiki Lebap vilayetinde bulunarak üzerinde ilk kez incelenme yapılmıştır. Mevlana mesnevisinin (eski Türkmençe çevirisinden) Arap harflerinden Latin harflerine aktarılması tarafımızca yapılarak çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mevlana, Mesnevi, Farsça orijinal, Eski Türkmençe çeviri, hayat yolu, çevirici, yazma, araştırma, edebi ve bilimsel kişiliği

Abstract:

Both original (written in Persian) text and an old Turkmen translation of Mevlana Mohammed Celaleddin Rumi's (1207-1273) mesnevi are housed at the National Manuscripts of the Academy of Sciences of Turkmenistan. Famous Turkmen sheikh and poet Niyazkulu Niyazi, who bore different names, (date of death 1236 hijra, 1280-1281 A.D.) translated mesnevi that was made up of 208 lines from Persian into Turkmen in Bukhara. An incisive literary critic and writer Abdulhekim Kulmuhammedov was the first scholar who studied carefully the Turkmen translation of mesnevi in the late of 1920's, Lebap province. We present readers the transfer of an old Turkmen translation of mesnevi from Arabian alphabet to Latin alphabet as an additional text.

Key words: Mevlana, Masnavi, Original (Persian), an old Turkmen translation, life path, translator, writing, research, literary and scientific personality.

* Akad. (Ord.) Prof. Dr., Aşkabat Uluslararası Türkmen Türk Üniversitesi –Türkmenistan

Muratgeldi Söyegov

Bir Mevlana Mesnevisinin Buhara'da Yapılan Eski Türkmençe Çevirisi, Çeviricisi ve Araştırmacısı

An Old Turkmen Translation of Mesnevi (Poem Made Up of Rhymed Couplets, Each Couplet Being of a Different Rhyme) Which Was Done in Bukhara, Translator and Researcher

Abdulhekim Kulmuhammedov

İsmi Abdulhekim, soyadı Kulmuhammedov. Doğum yılı kesin olarak belli değil. Değişik kaynaklarda A. Kulmuhammedov'un doğum tarihi olarak 1879, 1885 ve 1893 yıllarına rastlamaktayız. Doğum yeri Türkmenistan'ın şimdiki Lebap vilayetine bağlı Halaç ilçesinin Akderi köyüdür. 1910'lu yıllarda İstanbul Arkeografya Enstitü'sünde (Belgede böyle yazılmış. Darülfünun'un özel bir fakültesi veya bölümü olabilir.) tahsil gördü. Ziya Gökalp'ın (1876-1924) ve Mehmet Fuad Köprülü'nün (1890-1966) Darülfünun'da 1913 yılında verdikleri ilk derslere katıldı. Enver Paşa (1881-1922) ile ilk defa Türkiye'de iken karşılaşmış olduğu tahmin ediliyor. Daha önce Buhara'da Çar Minar (bir diğer adı Halife Niyazkulu) Medresesi'ni bitirdi. XX. yüzyılın başında yoğunlaşan Ceditçilik hareketinin önde gelenlerinden biri idi. 1918 yılında Türkiye'den geri dönerek Ceditçilik'ten ayrıldı ve Buhara Komünist Partisi kurucularından biri oldu. Türkmenlerden teşkil edilen ilk atlı Kızılordu müfrezesinin komutanı görevine getirildi.

Buhara'da halk ihtilali, 1920 yılında 28 Ağustos'u 29 Ağustos'a bağlayan gece Abdulhekim Kulmuhammedov'un komuta ettiği müfrezenin Çarcöv (şimdiki Türkmenabat) beyinin kalesine baskın yapmasıyla başladı. A. Kulmuhammedov'un müfrezesi Çarcöv'de bir zafer kazandıktan sonra Buhara'ya yürüdü. Türkistan Kızıl Ordu Başkumandanı Mikail Frunze (1885-1925), A. Kulmuhammedov'un müfrezesine büyük ehemmiyet veriyordu. Emir Ordusu'nun yenilmesinde bu müfreme önemli rol oynadı. 2 Eylül 1920 tarihinde Buhara emiri Seyit Alim Han'ın eşyaları arkasına yüklenerek kovulmasıyla birlikte, Buhara Halk Cumhuriyeti ilan edildi. Cumhuriyetin sekiz kişiden oluşan ilk yöneticileri arasında A.Kulmuhammedov da bulunuyordu.

Buhara Halk Cumhuriyeti Hükümeti'nin kurulmasıyla A.Kulmuhammedov Harbiye Nazırı (Savunma Bakanı) vazifesine tayin edildi. Hükümette çeşitli görevlerde bulunan A. Kulmuhammedov daha sonra Buhara Merkezi Yürütme Komitesi'nin Kerki (şimdiki Atamurat) şehrindeki vilayet temsilcisi oldu. Yaptığı üstün hizmetler için Buhara Cumhuriyeti'nin Altın Yıldız Madalyası ile ödüllendirildi .

Dış tesirlerle genç Cumhuriyetin günden güne bolşevikleşmesi ve sosyalistleşmesi Buhara'nın topraklarını Basmacılık (silahlı millî azatlık) hareketinin merkezine çevirdi. Eski Osmanlı Harbiye Nazırı, Buhara'da silahlı millî azatlık hareketine katılmış tüm askerî bölüklerin başkumandanı olarak görev yapan bolşeviklerin ve Kızıl Ordu'nun Orta Asya'dan gönüllü olarak çıkmasını talep eden Enver Paşa, 9 Kasım 1921 yılında şimdiki

Tacikistan'da Türkmenlerin yaşadığı bölge olan Cılıköl'de, kaynaklarda bir Türkmen görevlisi veya Abdulhekim Toksaba (Miralay) olarak adı geçen A. Kulmuhammedov'un evinin bahçesinde ilk defa Basmacı kumandanlarıyla karşılaştı. Buhara Cumhuriyeti devlet adamı olan Abdulhekim Kulmuhammedov, bu arada Basmacıların ve Enver Paşa'nın tarafına geçmişti.

Başarısız sonuçlanan iç savaşlardan sonra Afganistan'dan İran yoluyla 1923 yılında Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat şehrine gelen A. Kulmuhammedov, 6-7 sene içinde bilim adamı, yazar ve gazeteci olarak şöhret kazandı. Henüz Buhara Cumhuriyetinde Basmacıların arasındayken, "Noviy Vostok" adıyla Moskova'da basılan bir Rus dergisinin, A. Kulmuhammedov'u "Tipik aydın" olarak vasıflandırması sağlam esaslardan kaynaklanıyordu. 1920'li yılların ikinci yarısında, yeni kurulmuş olan Türkmenistan Cumhuriyeti'nin gazete ve dergilerinde bir çok makale, hikâye ve şiirleri basılan A. Kulmuhammedov, önemli bilgilerden oluşan ön sözler yazarak 1925 yılında, Klasik Şairlerimiz Seyitnazar Seydi'nin ve Kurbandurdu Zelili'nin ilk şiir kitaplarını 1927'de ise "Sayat ile Hemra" destanımızı yayımladı. 1926 yılında kendisinin kaleme aldığı şiirleri de "Umut Yalkımları" adıyla özel bir kitap hâlinde okuyucusuyla buluştu. Leningrad (eski ve şimdiki San-Petersburg) Doğubilim Enstitüsünde meşhur danışman hocaları Prof. Dr. A.N. Samoyloviç'in ve Akad. Prof. Dr. V.V. Barthold'un rehberliğinde doktora tezini hazırlayan Abdulhekim Kulmuhammedov, 1928 yılı yazında Türkmenistanın Lebap vilayetinde bilimsel gezide bulunarak edebi mirasımızla ilgili pek çok yazma materyalleri ele geçirdi ve Aşkabat'a geri dönünce o vakitteki Türkmen Medeniyeti Enstitüsü kütüphanesine hediye etti. Bulduğu elyazmaların bilimsel tasvirlerinden oluşan "Orta Asya Edebi Abidelerine Ait Materyaller" adlı kitabını Rusça olarak 1931 yılında Aşkabat'ta yayımladı. (Bu kitabın bazı sayfalarına, daha sonra, çevirimizden bahsederken dikkatle bakacağız.). XX. yüzyılın ilk Türkmen bilim adamı ve yazarı olarak tanınan Abdulhekim Kulmuhammedov, Sovyet rejimi tarafından zorla Türkmen-İran sınırına getirilerek yabancı bir yurda kaçmak istedi bahanesiyle 12 Temmuz 1931 yılında kurşunlanarak öldürüldü. Aşkabat yakınlarında Firuze'de (şimdiki Arçabil) gerçekleştirilen bu olayla ilgili arşiv belgeleri; o anda A. Kulmuhammedov'un yanında bilimsel faaliyete hazırlanan yüksek okul mezunu (aspiran) Bakü'lü Kahraman Karakaşlı'nın da olduğunu belirtiyor.

Yukarıda bahsettiğimiz kısa öz geçmişinden belli oluyor ki kendisine uzun bir hayat nasip olamayan araştırmacımız Abdulhekim Kulmuhammedov; üstadları Fuad Köprülü, Ziya Gökalp, Samoyloviç ve Barthold'un entelektüellik; Enver Paşa ve Mikail Frunze'nin ise askerlik talimleriyle yetişen pek zeki bir zattır.

Muratgeldi Söyegov

Bir Mevlana Mesnevisinin Buhara'da Yapılan Eski Türkmençe Çevirisi, Çeviricisi ve Araştırmacısı

An Old Turkmen Translation of Mesnevi (Poem Made Up of Rhymed Couplets, Each Couplet Being of a Different Rhyme) Which Was Done in Bukhara, Translator and Researcher

Niyazkulu bin Şahniyaz Balta Süfi el-Türkmenî

Araştırmacımız, A. Kulmuhammedov'un Buhara'da bitirdiği, yukarıda da adı geçen Çar Minar Medresesini hicri 1222 (miladi 1807) yılında kurdurmuş olan -çeviricimizin- özel ismi Niyazkulu bin Şahniyaz Balta Süfi el-Türkmenî'dir. Niyazkulu Halife, Niyazî, Hazreti İşan, İşan Türkmenî gibi değişik adlarla da tanınmış meşhur bir Türkmen şeyhi ve şairidir.

1920'li-1930'lu yıllarda Abdulhekim Kulmuhammedov'un, 1960'lı-1970'li yıllarda ise Muhammetnazar Annamuhammedov'un dikkatini çeken Niyazkulu Halife hakkındaki bazı malumatlara; Türkiyeli bilgin Ahmet Kanlıdere'nin "Türkiye Günlüğü" (Ankara) dergisinde (1997, No 46) basılan makalesinde rastlıyoruz. Mesela yazar; ilgili kaynaklara istinat ederek İşan Niyazkulu el-Türkmenî'yi; Nakşibendliğin reformculuk alt dalı olan Müceddediye şeyhi olarak vasıflandırıyor. (Sayfa: 94). Bildiğimiz gibi Müceddediye kelimesi Arapça Cedid (yeni) kökündendir. Hoca Ahmet Ahun'un "Watan" (Aşkabat) gazetesinin 1997 yılının Temmuz-Ağustos aylarındaki 8 sayısında, tefrika edilen "Niyazkulu Halife" adlı büyük makalesinde, bu Türkmen pirinin kerametleri hakkında önemli fikirler öne sürülüyor. Kendimiz de Niyazkulu Niyazî'nin hayatından ve işlerinden bahseden yazılarımızı öğretim ve terbiye alanında faydalanmaları için 1998-2000 yılları arasında üç makale hâlinde "Muallimler Gazetesi" (Aşkabat) sayfalarında öğretmenlerin istifadesine sunmuştuk. Özel konuyu sonuçlayarak bunu da vurgulamak isteriz ki yukarıda adı geçen yazarlar veya onların dipnot verdikleri çalışmaların yazarları; kendi araştırmalarında kaynak kitaplar olarak çoğunlukla Nasreddin el-Buharî'nin 1910 yılında Buhara'da neşredilen "Tuhfet-ül Müsemmi el-Zayran" adlı eserinden ve 1915 yılında Kazan'da yayımlanan "Marcanî: Şihabetin Marcanî Hazretlerinin Viladetine Yüz Yıl (1233-1333) Toluv Münasebeti ile Neşredildi" adlı kitaptan yararlanmışlardır. Böyle bir girişten sonra siz saygıdeğer okuyucularımızı; çeviricimiz Hazreti Niyazkulu Halife ile yakından tanıştırebiliriz.

Niyazkulu Halife'nin hayatı hakkında kesin ve doğru bilgilere sahip değiliz. Ancak bu demek değildir ki Halife'nin nerede, ne zaman, nasıl yaşadığı hakkında hiç bir şey bilinmiyor. Hicri 1236 (miladi 1820 veya 1821) yılında hayata gözlerini yuman ve Buhara'nın önce Hoca İshak, Mahtum Nemanganî gibi ünlü dinî hadimlerinin defnedildiği mezarlıkta toprağa verilen Niyazkulu Halife'nin doğum yılı bilinmediğinden dolayı kaç sene ömür sürdüğü kesin olarak bilinmemektedir. Ancak diğer tarihî olayları nazarı itibare alırsak Türkmenistan'ın şimdiki Lebap vilayetinin Halaç ilçesine bağlı Kızılayak köyünde dünyaya gelen Niyazkulu Türkmenî'nin uzun ve efsaneleştirilen bir ruhsal hayat geçirerek yaşlı bir insan hâlinde öldüğünü tahmin edebiliriz. Meşhur Türkmen pirini kendine manevi üstad olarak kabul eden Buhara emiri Mirhaydar (Saltanatı: 1800-1826);

merhumun cenaze namazına katılarak “Buhara’da önce iki emir var idi. İmdi yalnız biri kaldı.” demiştir.

Okuma yazmayı ve tasavvuf başlangıçlarını kendi köyünde, İdris Baba Medresesinde öğrenen Niyazkulu İşan daha sonra tahsiline Hive’de devam eder. Emir Mahtum Gazi Daniyal’ın (Saltanatı: 1762-1785) döneminde Buhara’ya gelir ve Hazreti Musahan Dehbidi’ye öğrencilik yaparak İlm-i Hal’de yüksek derecelere yetişir. Hazreti Bahaeddin Nakşibend (1318-1389) tarafından kurulan Nakşibendiye tarikatının, zamanında en önde gelen ustası olur. Şunu da belirtelim ki, Tasavvufun önce Türkmenler arasında meydana gelmiş olan Yeseviye, Kübreviye gibi diğer tarikatları; son zamanlarda Nakşibendiye tarikatının içinde erimiştir.

Niyazkulu Halife’nin öğrencilerinin arasında Tatar âlimi Abunâs el-Kursavî (1771-1812), Türkmen şairi Abdurrahim Zinharî (1790-1878) gibi ünlü şahsiyetler yetiştiler. Şöhreti tüm Ahal vilayetine yayılmış olan mezarı şimdiki Baharlı (Baherden) ilçesinde yerleşen meşhur Ak İşan da Niyazkulu Halife’nin müritlerindedir. Son yıllarda Buhara’daki Çar Minar Medresesi halk arasında “Halife Niyazkulu Medresesi” adıyla tanınmaya başlamıştır. Bazı kaynaklarda Buhara’nın Kökel Taş Medresesini de Niyazkulu Halife’nin kurdurduğu hakkında malumatlar vardır. Onun yardımıyla Türkmenistan’ın değişik bölgelerinde yeni mektep, medreseler açılmıştır.

Harezm Türkmenlerinden olan büyük pir Hazreti Necmeddin Kübra (1145-1221) tarafından şimdiki Köhne Ürgenç’te kurulan Kübreviye tarikatı, çeşitli sebeplerden dolayı son zamanlarda Türkmenistan’da tüm Orta Asya’da taraftarlarını kaybetmiştir. Fakat bugünkü Hindistan’da Kübreviye tarikatının taraftarlarının sayısı milyonlardadır. Bunun tersine Hindistanlı, Pencap’ta doğmuş olan Gulamali Abdullah Dehlevî ve öğrencisi Rauf Ahmet Müceddî tarafından Nakşibendiye tarikatının bir reformculuk alt kolu olarak kurulan Müceddidiye silsilesi, Orta Asya, özellikle Buhara’ya hızlı bir şekilde yayıldı ve çok sayıda taraftar buldu. Nakşibendiye-Müceddidiye şeyhi Niyazkulu Halife Türkmenî’nin ünlü öğrencisi, aslı Kazan Tatarlarından olan Abunâs el-Kursavî, Buhara’nın eğitim sistemini reformlaştırmak konusunda büyük araştırmalarda bulundu. Mesela; Buhara medreselerinin ders programlarında, epey zamanı alarak diğer fen hatta ilahiyat derslerinin azalmasına sebep olan İlm-i Kelamı güçlü tenkit etti. Biz; bu açıdan 1809 yılında Buhara emiri Mirhaydar’ın katılmasıyla gerçekleştirilen tartışmada sadece Niyazkulu Halife’nin kendi öğrencisi tarafında bulunmasının, karşısındakilerle daha sert konuşan Abunâs el-Kursavî’nin başının esen bırakılmasını sağlamış olduğuna eminiz. Türkmenlerin ve diğer Türk halklarının arasında XIX. yüzyılın sonunda, XX. yüzyılın ise başında yoğun bir hareket olarak meydana gelen Ceditçiliğin ilk tohumları eğitim tarlasına bu zamanlarda atılmıştı. Bundan dolayı diyebiliriz ki Ceditçiliğin gelecekte meydana gelmesine

Muratgeldi Söyegov

Bir Mevlana Mesnevisinin Buhara'da Yapılan Eski Türkmençe Çevirisi, Çeviricisi ve Araştırmacısı

An Old Turkmen Translation of Mesnevi (Poem Made Up of Rhymed Couplets, Each Couplet Being of a Different Rhyme) Which Was Done in Bukhara, Translator and Researcher

Nakşibendiye-Müceddidiye şeyhi Niyazkulu Halife Türkmenî ve öğrencileri zemin hazırlamışlardı. Maalesef Ceditçiliğin esaslanmasını, çoğunlukla bilim adamları şimdiye kadar sadece Kırım Tatarlarından Gaspıralı İsmail Bey'in (1851-1914) işleriyle irtibatlandırıyorlar.

1916 yılında itibaren Ceditçiler; Buhara'da emiri tahtından düşürerek yerine modern bir devlet meydana getirmek için çalışan Genç Buharalılar Partisi şeklinde kendilerini göstermeye başladılar. İlk dönemde Buharalı Ceditçilerin arasında, Tacik ve Özbeklerden başka, Niyazkulu Halife'nin kurduğu Çar Minar Medresesinin ve İstanbul Darülfünun'un mezunu araştırmacımız Abdulhekim Kulmuhammedov gibi öndegelen Türkmenlerin de sayısı az değildi.

Özel konumuza geri dönelim. Söylenene göre, Türkmen klasik şairi ve mutasavvıfı Mahtumkulu Firağî (1733-1818); Niyazkulu Halife'nin akranı olmasına rağmen, onu derecesi daha yüksek bir pir hâlinde değerlendirerek, Tasavvuf alanında ondan tahsil görmek istemiş ve yanına, Kızılayak köyüne gelmiştir. Niyazkulu Türkmenî; emir tarafından Buhara devletinin dinî rehberliğine tayin edilmiştir. Buhara'da Halife terimi; Osmanlı'daki Şeyhülislam anlamında kullanılmıştır.

Hazreti İşan Niyazkulu Halife'nin keramette bulunduğu bahsedilen efsaneler günümüzde de yaşamaktadır. Mirasçı Ümür Esen'in halk arasından toplayarak süreli yayınlarda bastıracağı efsanelerinin birinde bunları görüyoruz: Niyazkulu Halife'nin, henüz delikanlı iken, keramet sahibi olduğuna inanmayan muhalifleri; bir kediyi öldürmüş, etinden pilav pişirmiş ve pilavla eti tabağa koyarak pirin önüne koymuşlar. O, taş tabağın kenarına parmaklarıyla vurarak "Kalk canavar, git!" dediği zaman pilavdaki etler yeniden kediyeye dönüşmüş ve kedi tabaktan inerek koşup gitmiştir.

Niyazkulu Halife Türkmenî'nin ilahiyat ilimlerine ait bilimsel eserleri çoğunlukla Arap ve Fars dillerinde kaleme alınmıştır. Onlar son yıllara kadar müstensihler tarafından kopya suretiyle çoğaltılmıştır. Mesela Özbekistan İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nde saklanan bir yazma; 1915 yılında Nazarmuhammed Badahşanî adlı bir zat tarafından kopya edilmiştir.

Şiirlerinde Niyazî mahlasını kullanan Niyazkulu Halife'nin nesillere bıraktığı yazma mirasını; Türkmen, Fars ve Arap dillerinde kaleme almış, henüz yayımlanmamış olan ve Taşkent ve Aşkabat elyazma enstitülerinde saklanan eserleri oluşturuyor.

Ey cemalñ bir görüb, hayran-ı zar boldum saña,

Mübtelalık şiddetinden bimıdar boldum saña.

gibi beyitler şair Niyazkulu Niyazî'nin tasavvufî şiirlerinden alınan özel bir örnektir.

Şairin diğer eserlerinden de bazı örnekler verelim:

1

*Hemmesi birden yürür Ahta'ga sarı yüzlenib,
Bir Huda'nı yad edip hem öñün-ızın gözleyib,
Barı tive, barı yılkı, gördüler ızın alıb,
Hem Muhammed'ge (sığınp), hem Huda'ga yalbarıb,
Sıdk ile mühkam sığınñ, gör, Hoday'im neyledi.*

2

*Adam oğlıga şerafat fakırdan feyda bolur,
Fakir mülkün golga algan, emma nâpişva bolur.*

3

*Kaysı Peygamber imiş 'El-Fakr fahri' bir hadis,
İntikat kılğan bu sözge ummatı agla bolur.*

4

*Ey birader, dehr era görseñ garib azızları,
Sadaka dostluk anlarga cennetül-magva bolur.*

5

*Ey Niyazî, elmudam çektiñ gariblik matamın,
Tut fana fakir etegin, dostum sana güva bolur.*

Elimizde bulunan az sayıdaki kaynaklara dayanarak yukarıda Niyazkulu Niyazî Türkmenî'nin günümüze kadar erişen mirasının bazı yönlerinden bahsetmek imkânı bulduk. Gelecekte üniversitelerimizin mezunlarından yetişen genç araştırmacıların, yüksek lisans veya doktora tezi olarak Niyazkulu Halife'nin tüm mirasını bir araya getirerek, değişik yönlerden incelemelerini arzu ediyoruz.

Mutasavvıf şair Niyazî; Mevleviye tarikatının kurucusu, Selçuklu Türkmenlerinden Mevlana Muhammet Celaleddin Rumi'nin (1207-1273) bir mesnevisini Farsçadan Türkmenceye çevirmiştir.

Şimdi sıra son fakat temel konumuza, yani makalemizin asıl söz konusunu oluşturan çeviriye geldi.

Çeviri yazmasını 1920'li yıllarda Lebap vilayeti Türkmenlerin arasında bulan ve 1931'de yayımladığı "Orta Asya Edebi Abidelerine Ait Materyaller" adlı kitabının 44-45. sayfalarında ilk tavsirini yapan kişi

Muratgeldi Söyegov

Bir Mevlana Mesnevisinin Buhara'da Yapılan Eski Türkmençe Çevirisi, Çeviricisi ve Araştırmacısı

An Old Turkmen Translation of Mesnevi (Poem Made Up of Rhymed Couplets, Each Couplet Being of a Different Rhyme) Which Was Done in Bukhara, Translator and Researcher

araştırmacımız Abdulhekim Kulmuhammedov'dur. Arap nestalik yazısıyla Semerkant kâğıdına gerçekleştirilen yazma; 207 cm boyunda ve 130 cm enindedir. Tüm yaprak sayısı 7 olup her bir sayfada 15 satır yerleşmiştir. Bulduğundan 75 sene geçtikten sonra Arap harflerinden Latin harflerine aktararak "Zaman Türkmenistan" gazetesi sayfalarında ilk kere popüler metin hâlinde yayımladığımız 208 satırdan oluşan bu yazma şimdi Türkmenistan İlimler Akademisi'nin Millî Golyazmalar Enstitüsü'nde saklanmaktadır.(Envanter E 45).

Hem çevircimiz Niyazkulu Halife Niyazî'nin kendisinin hem de araştırmacımız A. Kulmuhammedov'un, eserin çevirisinin Türkmençeye Rumi'ye ait Farsça orijinalinden yapıldığını kesin olarak söylediklerine rağmen biz Mevlana Celaleddin Rumî'nin elimiz altında bulunan kitaplarında şimdiye kadar böyle bir esere rastlayamadık. Ancak Türkmenistan İlimler Akademisi'nin Millî Golyazmalar Enstitüsü'nde saklanan (Envanter E 3344) bir yazmanın Türkmençe çevirinin Farsça orijinali olabileceğini tahmin ediyoruz.

Bilindiği gibi Mevlana Mesnevisinin tümü altı cilt olarak kabul edilmiştir. Ancak hicri 1035'te (miladi 1652-1653) meşhur mesnevi şairi Ankaralı Rüşhî İsmail Dede tarafından hicri 814 (miladi 1411) tarihli yedinci cilt bulunmuş ve şerh de edilmiştir. Ama ortaya çıkan yedinci cilt meselesi hemen o zaman yetkilileri tarafından reddedilmiştir.

Aşağıda Türkmen metincilik kaidelerine göre Arap alfabesinden Latin alfabesine aktararak makaleye ek hâlinde okuyucuya sunulan Türkmençe çevirinin Farsça orijinalini Mesnevinin yedinci cildinden veya Mevlana'ya ait diğer kaynak yazmalardan bulmak şansını gelecekte genç araştırmacıların kazanabileceğine inanıyorum.

Edebiyat

1- Abdulhekim Kulmuhammedov, *Materialı po Sredneaziatskim Literaturnım Pamyatnikam* (Orta Asya Edebi Abidelerine Ait Materyaller), Aşkabat 1931.

2- Muhammetnazar Annamuhammedov *Gündoğar Türkmenistan'ın XIX. Asırdaki Edebiyat Tarihinden Zinharî, Allahî, Şükürî*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Aşkabat 1966.

3- Muhammetnazar Annamuhammedov, Niyazkulu Niyazî, *Türkmen Edebiyatının Tarihi*, Cilt: 2, Kitap: 2, 1976 Aşkabat, s. 313-321.

4- Muratgeldi Söyegov, "Önde gelen Şahsiyet Doğumunun 145. Yıldönümünde Gaspıralı İsmail Bey", *Türkmenistan İlimler Akademisi Haberleri*, Aşkabat 1995, No 6, s.96-100.

5- Muratgeldi Söyegov, “Türkmen Edebiyatında Ceditçilik Dönemi Hakkında Bazı Tesbitler ve Yeni Malumatlar”, *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara 1998, S. 7 Güz, s. 112-121.

6- Muratgeldi Söyegov, “Sovyetler Devrinde Mazlum Bir Türkmen Aydını Abdulhekim Kulmuhammedov”, *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara 2000, S. 13 Bahar, s. 93-116.

7- Abdülbakî Gölpınarlı, Önsöz, *Mevlana, Mesnevî*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt 1. İstanbul 2001, Sayfa: B-C.

8- O.F.Akımüşkin, “Hasanat al-Abrar’ Şeyha Muhammad-Murada Kaşmirî – Redkaya Ajiografiya Kontsa XVII v. Şeyhov Bratstva Nakşibendiye-Müceddidiye”, *Zapiski Vostochnogo Otdeleniya Rossiyskogo Arheologičeskogo Obçestva (ZVORAO)*, Novaya Seriya Tom I (XXVI) Sen-Petersburg 2002, s. 13-22.

9- Muratgeldi Söyegov, “1920’li Yıllarda Orta Asya’ya Gelen Türkiyeliler ve İşbirliğinde Bulunan Türkmen Arkadaşları”, *Bülten Press Dergisi, Aşkabat Uluslararası Türkmen Türk Üniversitesi Aylık Yayın Organı*, 2003, S. 50, s. 16-18.

10- Muratgeldi Söyegov, “Nakşibendiliğin Saygın Üstadı Niyazkulu Halife veya Ceditçiliğin Ortaya Çıkışından Önceki Tarihine Ait Bazı Bilgiler”, *Bülten Press Dergisi, Aşkabat Uluslararası Türkmen Türk Üniversitesi Aylık Yayın Organı*, 2004 I, S. 56, s. 20-21.

11- Muratgeldi Söyegov, “Celaleddin Rumî’nin Farsça Eserinin XVIII. Asırdaki Türkmençe Tercümesi”, *Zaman Türkmenistan Gazetesi*, 21-28 Ağustos 2004 II.

12- Muratgeldi Söyegov, “İki Eski Bakan 1921 Yılında Nasıl Karşılaştı?” *Bulak Dergisi, Aşkabat Uluslararası Türkmen Türk Üniversitesi Yayın Organı*, 2005 I, S. 12, s. 10-11.

13- Muratgeldi Söyegov, “The role medieval Türkmen literature in spiritual unity of the Turkmen people”, *The Sacred Rukhnama and internactions of the cultures and civilizarions in the third millenium*, Abstract of report of the international scientific conference 12-13 October 2005 II, Ashgabat, 248-249.

14- Muratgeldi Söyegov, “Türkmenistan’ın Enver Paşa’sı ve Fuat Köprülü’sü Abdulhekim Kulmuhammedov”, *Türk Edebiyatı, Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, İstanbul 2008, S. 411 (Ocak), s. 55-57.

Muratgeldi Söyegov

Bir Mevlana Mesnevisinin Buhara'da Yapılan Eski Türkmençe Çevirisi, Çeviricisi ve Araştırmacısı

An Old Turkmen Translation of Mesnevi (Poem Made Up of Rhymed Couplets, Each Couplet Being of a Different Rhyme) Which Was Done in Bukhara, Translator and Researcher

MEVLANA'NIN FARŞA BİR MESNEVİSİNİN XVIII. YÜZYILDA YAPILAN TÜRKMENÇE ÇEVİRİSİ

Bismilläh-ir-Rahmah-ir-Rahim

1

Sen-a-lil Halık-i agla ekber,
Kılır çun älemi bir demde enver.

2

Ki imdi Mustafa'nıñ medhin ayday,
Yetirgil ist-i anet maña yami (?).

3

Yaratmış Hak anı öz nurundan has,
Kılıbdur server-i gablag eflas.

4

Gör imdi Mustafanıñ hümmetini,
Ki bu ümmetge kılğan şefaatin.

5

Hemişe gecelerde erdi bidar,
Der erdi: “Ümmetüm afu eyle, Gaffar!”

6

Ki bir gece Resul şefaät,
Yatur erken yetişdi hab-u gaflet.

7

Heda kıldı o şol dem Rabb-ul erbap,
İşitdi çün Muhammed, turdu suçrab.

8

Dedi: “Ey Mustafa, nedir bu gaflet,
Tile ümmetiñge imdi rehmet.

9

Seniñ ümmetiñni – dedi Gaffar,—
Ki dowzah otuga kıldım sezevar.

10

Saňa bu uhlamak zibende bolmas,
Ki hiç kim hizmet etmey bende bolmas.

11

Yaratdım men seni bu ümmet için,
Ki sen gavlet kılursen rahat için.

12

Salurmen dovzah içre ümmetiñni,
Kabul etmen seniñ hem şefaatiñni”.

13

Bu sözlerge Muhammed boldı hayran,
Ki kopdı özünden nalan-u giryan.

14

Çıkıban rubi sähra kıldı ol dem,
Muzur oldı anıñ köñlüge yüz gam.

15

Ki “Ey, vay, ümmetim!” deyib tüşdi yolga,
Nazar kılmadı ol dem sag-u solga.

16

Muhammed eyledi azm-u bayeban,
Mübarek hatırın eyláb perişan.

17

İki-üç gün ötüb erdi bu halden,
Haber tapmay sahabeler Resul’den

18

Yıgıldı bir yere eshab-ü yaran,
Ki hasret birle anlar boldı hayran.

Muratgeldi Söyegov

Bir Mevlana Mesnevisinin Buhara'da Yapılan Eski Türkmençe Çevirisi, Çeviricisi ve Araştırmacısı

An Old Turkmen Translation of Mesnevi (Poem Made Up of Rhymed Couplets, Each Couplet Being of a Different Rhyme) Which Was Done in Bukhara, Translator and Researcher

19

Dedi kim: “Ayşe’den kim soralı,
Ne vaka bolgan erkenin biläli.

20

Barıban sordular ümmü’l mü’minden,
Cevap berdi Resul-ul äleminden:

21

“Ki bir gece Resul-ul äleminge,
Hüda’dan ol şefi-ül medinbinge (?).

22

Azab ümmet için indi ayat,
Gami an duduga (?) tüşdi nihayet.

23

Ki yıglar: “Ümmetüm, vay, ümmetüm!” deyib,
Ki yklar (?) ası ümmetiñ gamın yeyib.

24

Dedi kim Ayşe uşbu kelamı,
İşitdi çu sahabeler tamamı.

25

Ki yıglar zar-u zar eshab-u yaran,
Medinäniñ içine tüşdi efgan.

26

Gerekmes dediler bizge ten-can,
Sena bolsun anıñ yoluga yüz can,

27

O şol dem tüşdi anlar rubi sähra,
Yürürken bir cezire boldı peyda.

28

Barur erdi sahabeler kılub ah,
Yırakdan bir çoban göründi nagah.

29

Bariban sordular ol dem çobandan,
Haber berdi o şol Şah-u cihandan.

30

Ki “Gördüñ mi — dediler — Muhammed’ni,
Yitiribmiz o şol Şah-u cihanı.

31

Garib binovalarñ penahı,
Ki asi ümmetiniñ derd-i hali.

32

Eger görseñ bizi kılğıl haberdar,
Bolubmız hasretinden zar-u efgar”.

33

Dedi çoban: “Men onı görgenim yok,
Anıñ atn henüz eşitgenim yok.

34

Veli üç gün bolubdur, ey yaran(lar),
Kelur bu tağdan turfa-u figanlar.

35

Bular ümmetüm deyib eylär efgan,
Ki bilmesmen kim erkendir o şol can.

36

Koyubdırlar otlamaknı candarlar,
O şol tag sarıga bakıb dururlar.

37

İşitirmen bu ovannı üç gündür,
Ki bilmesmen bu ovan kimniñ ovandır.

38

İşitdiler çobandan uşbu sözni,
Revan kondurdılar tag para yüzni.

39

İşitdiler çekib ah-u figanlar,
Bariban taga çıkmışlar anlar.

40

Göründi tağ ortasında bir gar,
Muhammed gar içinde yığıyor zar.

41

Der erdi: “Ümmetüm, vay, ümmetüm!” deyib,
Ki asi ümmetniň dayim gamın yeyib.

42

Koyub Hak hazretige sejdegä baş,
Akuzıb gözünden sılab dek yaş.

43

“Rahim-ä, ümmetimge eyle rahmet,
Vegerne baş göterermen tä kıyamet”.

44

Tilinde dayim erdi uşbu güftar,
Der erdi: “Ümmetüm afu eyle, Gaffar!”

45

Anın halin görüb eshab-u yaran,
Akızdılar hemme yaş ornuna gan.

46

Dedi Sıddih: “İmdi gam yemegil,
Mübarek başını yerden götergil.

47

Alarnıň her niçe bolsa cezası,
Ki kıldım ası ümmetiň fidası.

48

Dedi kim: “Kılmasa Tañrım enayet,
Ne sevda etgey meniň derdime takat.

49

Ki andan soň dedi Hatib-u Adıl
Hemmeden boldı uşbu emri müşgil.

50

Özüň aytdıň maňa: “Eylegil adıl,
Hemme işden-diydiň-yahşıdır adıl.

51

Cihanda her niçe kılısam adalat.
Anı kıldım fidayı ası ümmet.

52

Götergil başıñı bolmasa gamgın,
Ki bu acızlarıñ kim diñle arzın”.

53

Ki andan soň arzın dedi Osman:
“Götergil başıñı, ey nur-ı Yezdan!

54

Kime cemg eyledim Hakiñ kelamın,
Sevap, hayır, ihsanıñ tamamın.

55

Ki berdim ümmetiñge, ey Peygamber,
Götergil başıñı, ey cümle-rehber!”

56

Cevapdan soň dedi Hazret, yıgılayor zar:
“Anıñ birle açılmas uşbu deşvar”.

57

Ki andan soňra arzın dedi Haydar:
“Ki sensen cümle Peygamberge serwer.

58

Götergil başıñı, ey nur-ı aynayın,
Kılıbdır Hak seni, ey fahrı köwneyn.

Muratgeldi Söyegov

Bir Mevlana Mesnevisinin Buhara'da Yapılan Eski Türkmençe Çevirisi, Çeviricisi ve Araştırmacısı

An Old Turkmen Translation of Mesnevi (Poem Made Up of Rhymed Couplets, Each Couplet Being of a Different Rhyme) Which Was Done in Bukhara, Translator and Researcher

59

Ki imdi gam yemegil, ýa Muhammed,
Niçe kâfir ile eyledim hecced.

60

Sevap, hayır, ihsanımny barı,
Ki kıldım ası ümmetň nisarı.

61

Kerem birle başň yerden götergil,
Bizi — acızları gamdan gutargıl”.

62

Dedi çün Mustafa: ” Ey Haydar-u Hak,
Maňa Hakdan atab boldy mutlak.

63

Bu sözden hasıl bolmasdır ki maksud,
Maňa bu bahş işiňden yokdur zerre bahbud”.

64

Hemme imanların nesil hem parz,
Gelib Hazret gaşında kıldılar arz.

65

Anlarıň arzını diňlemediler,
Zamanı yığlamakny goymadılar.

66

“Turuň!” deyib, her niçe kıldılar arzu,
Alarmı külpet ile bastı kıguv (?).

67

Ki Fatma’ga kişi iberdiler anlar,
Kabul etmes bolar her çen derler.

68

Kabul bolgay anıň şayet duası,
Götergil başıňny, şayet atası!

69

Haber yetdi ki ol Fatma gaşıga,
O şol dem çadırın aldı başıga.

70

Yetişdiler revan yel dek yügürüb,
Gözünden sil dek yaşın akızıb.

71

Ki gördi babasınıñ halatını,
Yene erturdu (?) bil hem hasretini:

72

“Ki hiç vakit munuñ dek bolmadıñ zar,
Ey-a baba, niçün bolduñ giriftar?”

73

Hemişe sabır eylediñ belaga,
Ki düşmesdiñ munuñ dek maceraga.”

74

Dedi Hazret ki: “Ey sevgili ferzent,
Yatur erdim, ey cam-u cigerbend.

75

Azab ümmete ayet yetişdi,
Meniñ kim canıma otlar tutaşdı.

76

Gazap birle ol dem dedi Gaffar:
“Azab birle kılur men ümmetiñ zar!”

77

Geçibdir men atadan hem eneden,
Tilär men ası ümmetimi Hüda’dan.

78

Maña mundan beter iş bolmas, ey can,
Yakarmen der ümmetiñni Subhan”.

79

“Ey-ä baba, munuň çün bolma gamgın,
Kerem birle göter başıñny yerden.

80

Hüda için ne kim kıldım ibadet,
Meniň canım pidayi ası ümmet.”

81

Dedi Hazret: “Bu sözden sud yokdur,
Maňa mundan zerre bahbud yokdur.

82

Ki kılmasa maňa Tañrım enayet,
Götermen başımı yoksa kıyamet.

83

Maňa kahr eylemişdir Kirzigärim,
Ki yokdur özge sözge ıgtıyarım”.

84

Ki her çen Fatma yıglab dedi zar,
Anıñ sözi hergiz kılmadı kâr.

85

Atasınıñ bu halini gördi Fatma,
Yüzünü Hak Tagala ögürdi Fatma.

86

O şol dem zar yıglab açdı başın,
Ki dökdi gözinden hunaba yaşın.

87

Dedi: “Perverdigär-i ins can sen,
Ki destgir-i hemme derman-degan.

88

Meni – misgin kenizni eylegil şat,
Atamıñ ümmetin otdan kıl azat,

89

Meni – misgin garibini kılmagıl zar,
Hemme acizlere sensen medetkâr”.

90

O şol sagat içinde geldi Cebrail,
Dedi: “Ey Mustafa, başñ götergil!”

91

Dedi: “ Tañrım saña kıldı enayet,
Dua-yı Fatma boldı ecabet”.

92

Eşitdi çün bu müjde ol Hüda’dan,
Ki andan soñra baş göterdi yerden.

93

Alarññ gözyaşu çün boldı giryan,
Anñ için sizi afu etdi Subhan.

94

Eger çi Mustafa bolmasa rehber,
Ne kılğay bizge ol ruz-ı mağşer.

95

Deyiñiz her günde yüz şükür Hüda’ga,
Bizi ümmet kılıbdır Mustafaga.

96

Biz deyib geçdi ol ata-eneden,
Tiläbdır bizni ol dayim Hüda’dan.

97

Biziñ için goyubdır sejdge baş,
Biziñ için akızdı gözünden yaş.

98

İşidiñ kıssasın ol nur-ı diniñ,
Yaranlar, diñläñiz, arzın işitiñ.

Muratgeldi Söyegov

Bir Mevlana Mesnevisinin Buhara'da Yapılan Eski Türkmençe Çevirisi, Çeviricisi ve Araştırmacısı

An Old Turkmen Translation of Mesnevi (Poem Made Up of Rhymed Couplets, Each Couplet Being of a Different Rhyme) Which Was Done in Bukhara, Translator and Researcher

99

Bitmiş Farsi Molla'yi Rumî,
Muña aciz gelirler Türk kavmi.

100

Kerem birle seni afu eyle Güfran,
Sözünde her niçe kim bolsa nuksan.

101

Munı asan kılıbdır Türk ilige,
Mübeddel kıldım anlarnıñ tilige.

102

Meni hem kılğıl anıñ ümmetinden,
Ümidim var anıñ şefaatinden.

103

Hüda'ya, barçaga sensen medetkär,
Tilärmen rahmetiñe men günähkär.

104

Garib, misgin Niyazî, ya İlah-a,
Ki kılma şermisarı uşbu dünyä.